УДК 364:314.743:(477)(=...)“1944-1945”

Тамара Вронська, Олександр Лисенко (м. Київ)

ТЕПЛО БРАТЕРСЬКОЇ РУКИ: ДОПОМОГА ДІАСПОРИ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1941–1945 рр.)

У статті аналізується діяльність української еміграції США, Канади та країн Латинської Америки, спрямована на подання благодійної допомоги цивільному населенню України у роки Великої Вітчизняної війни, а також висвітлюються шляхи надходження гуманітарної допомоги до своїх адресатів.

Ключові слова: *діаспора, гуманітарна допомога, американські подарунки, бази “Різноекспорту”.*

В історичній пам’яті більшості людей війна асоціюється насамперед з важкими випробовування: втратами рідних і близьких, загрозами для власного життя, пошуком засобів до виживання і пристосуванням до суворих тогочасних реалій. Втім, війна була багатою і на такі явища, як соціальна солідарність, прагнення допомогти тим, хто потрапив у скрутне становище. Свідчення про це можна знайти не лише у спогадах українських емігрантів, численних працях, присвячених життю вихідців з України, а й у багатьох державних та відомчих архівах України та Російської Федерації, зокрема й у тих, які дотепер практично не використовувалися дослідникам — Історико-дипломатичному управлінні МЗС Архіву зовнішньої політики Російської Федерації, Історико-зовнішньоекономічному відділенні Міністерства зовнішньої торгівлі Російської Федерації. Сукупність документів та матеріалів зі згаданих джерел дають змогу стверджувати, що, незважаючи на існування в середовищі заокеанської

української діаспори контраверсійних поглядів на відносини з СРСР, значна її частина зі співчуттям ставилась до боротьби народу України проти гітлерівських загарбників.

Прагнення допомогти історичній батьківщині у важку годину набуло організаційних форм спершу в США та Канаді. Так, у американському місті Чикаго виникла Ліга американців українського походження. Очолювали її в різні часи Богдан Пелехович, доктор Роман Смук, Тарас Шпікула, а найдовше — Іван Дужанський. Ліга проводила різні політичні заходи. Крім того, вона активно включилася в акцію Американського Червоного Хреста по збиранню ліків, харчів для "близьких на фронтах". Три жіночі організації Чикаго — Український Золотий Хрест, Союз українок Америки і Православне сестрицтво, які складалися з жінок-українок, — організували виготовлення бандажів для Червоного Хреста та комплектували посилки для українців за кордоном[1].

14 грудня 1941 р. з осіб української національності було створено комітет під назвою "Товариство українських американських горожан у Філадельфії для оборони", який мав своєю метою подання матеріальної допомоги братам і сестрам на Україні[2].

З ініціативи Українського комітету допомоги Батьківщині 26 липня 1941 р. в Торонто була скликана Східноканадська конференція, на якій обговорювалися питання про створення всекрайової організації для подання ефективної матеріальної підтримки Україні та її народові в боротьбі проти фашистських загарбників. Конференція запропонувала на базі громадських об'єднань українців, вищезгаданого комітету утворити Українське товариство допомоги Батьківщині (УТДБ), яке б цілеспрямовано зосереджувало свої зусилля на підтримці народу України[3].

Восени 1941 р. канадська адміністрація дозволила провести через Червоний Хрест збір коштів на лікування поранених бійців Червоної армії. Заплановано було зібрати 500 тис. доларів. Однак кампанія, що тривала протягом грудня 1941 р. і січня 1942 р., принесла 750 тис. доларів, які надійшли від різних національних та громадських об'єднань. УТДБ, яке планувало зібрати 100 тис. доларів, фактично перерахувало 132 226, а російські комітети — 50 618 доларів.

Перелічені громадські об'єднання не були поодинокі у своїй діяльності. Окрилені благородною метою аналогічні комітети, товариства, ліги створювалися в інших штатах та містах США та Канади.

У 1941–1942 рр. гроші та речі, що їх збирали емігранти з України, передавалися для госпіталів, де лікувалися поранені воїни Червоної армії. А вже в 1943 р. почалося збирання речей та коштів для населення визволеної України. Зокрема, серед речей було обладнання для госпіталів у Києві, Львові, Чернівцях. Окрім того, громадськість Канади зібрала багато тонн різного одягу для потерпілого народу України[4].

У ті ж роки започатковується цілеспрямоване шефство певних емігрантських об'єднань над конкретними містами УРСР. Так, завдяки зусиллям українців Канади через Червоний Хрест цієї країни було передано на відбудову медичних закладів у Харкові, Львові, Полтаві, Чернігові понад 132 тис. доларів[5].

Матеріальну допомогу народові України подавали не лише ті громадські об'єднання Канади, що симпатизували існуючому в СРСР ладові (або принаймні не були суворими його противниками), а й ті, що не приховували неприйняття сталінського режиму. Поступово, але неухильно, ця допомога почала надаватися і з боку окремих осередків, що належали, наприклад, до Союзу українок Канади. Кількість відділень цієї організації була досить значною. Жінки відділень ім. Олени Пчілки в Белісі, ім. Лесі Українки в Радвей, ім. Наталки Кобринської в Віліндоні, ім. Лесі Українки у Ванкувері, Віндзорі, Гамілтоні, "Доньки України" в Монреалі та ін. своїми руками виготовляли та збирали в населення носильні речі, ковдри для так званих скитальців з України — військовополонених, що утримувалися у німецьких концтаборах та в'язнів ГУЛАГ[6].

З речей, що надходили до осередків вищезгаданих комітетів допомоги США та Канади, комплектувалися посилки для населення СРСР. Якщо в межах ленд-лізу до Радянського Союзу північним шляхом йшли озброєння, автомобілі, одяг та взуття, консерви та концентрати для солдатів, то подарунки громадськості, емігрантських кіл США та Канади мали, так би мовити, суто мирний характер: одяг та взуття, ковдри та білизна, інші нерідко вже не нові речі для цивільного населення визволених районів. У посилках було також мило, цукор, концентрати, тобто товари та продукти, конче необхідні людям, що опинилися в надзвичайно скрутному становищі у визволених містах України.

1 червня 1942 р. в газеті "Українське життя" (орган УТДБ) повідомлялося, що 4–6 червня у Вінніпезі пройшов І Всеканадський з'їзд Українського товариства допомоги Батьківщині, який продемонстрував велику роботу канадських українців, згуртованих в УТДБ, з метою підтримки народної війни проти гітлеризму і виявив їхню рішучість надати допомогу в боротьбі з агресором[7].

Представники Червоного Хреста, канадської армії, громадських організацій українців США вітали 160 делегатів з'їзду в залі Робітничого театру. Вітальні телеграми на адресу форуму надіслали Прем'єр міністр Канади М. Кінг, міністр освіти провінції Манітоба А. Шульц, мер Вінніпега Дж. Квін, група канадських солдатів українського походження, а також Слов'янський комітет і Антифашистський комітет молоді СРСР.

З'їзд ухвалив резолюцію, що вимагала від держав фашистської коаліції визволення інтернованих антифашистів, а також затвердив статут організації, що прибрала назву "Товариство канадських українців" (ТКУ). Делегати з'їзду розробили спеціальну програму, якою передбачалося: проводити збір коштів на допомогу жертвам війни у Великобританії, Україні та союзних державах; продовжувати збір коштів, подарунків (продуктів, тютюну, сигарет і т.ін.) на допомогу червоноармійцям і через Канадський Червоний Хрест надсилати допомогу радянським військовополоненим у Німеччині. На той час ТКУ мало провінційні відділи в Манітобі, Альберті, Саскачевані, Британській Колумбії, кілька окружних відділів із 310 місцевими підрозділами[8].

Добродійні зусилля громадськості координувалися Канадським товариством допомоги Росії. Активну участь у його діяльності брали Український відділ цього ж фонду, Товариство карпатських українців та інші організації.

Майже 100 тис. канадських українців репрезентували Національна рада асоціації допомоги Батьківщині і Допомогова організація карпато-руських українців. Українці Канади під час підготовки до плебісциту з приводу введення обов'язкової військової повинності у Канаді пропагували загальнонаціональний характер боротьби проти агресора: війна проти гітлеризму — справа всього народу. Це турбота не лише одного уряду або окремої партії. Це війна народу за свободу і національну незалежність, за свободу поневолених загарбниками народів[9].

Зі встановленням дипломатичних відносин між Канадою та Радянським Союзом (12 червня 1942 р.) розпочався новий етап руху солідарності української діаспори з землею своїх батьків.

У 1943 р., з початком визволення території України від гітлерівських поневолювачів, пожвавлюється листування між американськими об'єднаннями та їхніми українськими адресатами.

В одній з телеграм, надісланій з Нью-Йорка 9 вересня 1943 р. представником місцевого відділення "Рашен Уор Реліф" (РУР) Ф. Майсре до українських властей, говорилось, що українські організації Америки планують кампанію збирання одягу для населення визволених районів України.

"З радістю дізнались, — телеграфували у відповідь з України, — що українські організації Америки проводять кампанії збирання одягу. Люди визволених районів України з вдячністю ставляться до цього заходу. Привіт американському народу від українського народу"[10].

У жовтні 1943 р. в Мессі-Халл (Торонто) відбувся урочистий концерт, на якому представники Товариства канадських українців передали секретареві Посольства СРСР в Оттаві І. Воленку чек на 25 тис. доларів, а також Книгу привітів українському народові з 19 тис. підписів, серед яких був і такий: "Канадські українці бажають особисто висловити свою солідарність з народом України в його героїчній боротьбі проти фашистського варварства"[11].

З нагоди визволення України від німецько-румунської окупації ТКУ зібрало 63 475 доларів для обладнання госпіталів у Львові та Чернівцях. Всього ж для відбудови зруйнованих війною медичних установ України спеціальним призначенням до Червоного Хреста адресувалося понад 132 тис. доларів, зібраних українцями Канади[12].

Утворена в 1943 р. Національна рада канадсько-радянської дружби (НРКРД) започаткувала шефство канадських міст над містами Радянського Союзу, що постраждали від нацистської навали. Першими містами-побратимами стали Торольд — Лубни, Саскатун і Майстоун — Ромни, Блермор — Ясинувата.

За масштабними кампаніями і великими цифрами стояли прості люди не лише великих промислових і культурних центрів Канади, а й глибокої провінції. Так, у периферійному міс-

течку Сутсейнт-Мері (населення 28 тис. осіб) український осередок, що налічував 1 550 осіб, зібрав у фонд допомоги народу України 1 400 доларів[13]. Цей внесок став ще одним маленьким струмочком, який впадав у велику ріку людського милосердя і благородства.

Рух солідарності з єдинокровним народом України охопив також українську діаспору в країнах Латинської Америки. В цьому регіоні вона була менш чисельною, ніж у Північній Америці. Найбільші слов'янські колонії знаходилися в Аргентині, Мексиці, Уругваї, Парагваї, Бразилії, дещо менші — у Болівії, Панамі, Чилі, Колумбії, Венесуелі, на Кубі.

Масштаби допомогових акцій у цих країнах порівняно з північними сусідами були меншими. Це пояснювалося кількома причинами. По-перше, як вже зауважувалося, українська діаспора тут була невеликою, по-друге, не мала таких організаційних традицій та згуртованості, по-третє, представники еміграційних кіл країн Латинської Америки були менш заможними, ніж їхні співвітчизники в США та Канаді. І останнє, що істотно впливало на діяльність допорогових комітетів, які були організовані з метою надання посильної допомоги своїй колишній батьківщині, було те, що на той час між країнами Латинської Америки та СРСР не було дипломатичних і торговельних відносин*. Усі зв'язки здійснювалися через посольство СРСР у США.

Довгий час утримуючись від вступу у війну проти Німеччини та її союзників, керівні кола окремих країн цього регіону чинили усілякі перепони рухові солідарності з боротьби проти фашизму, переслідували його активістів. Так, уряд Фарелла, який прийшов до влади в Аргентині в липні 1943 р., закрив Комітет допомоги Радянському Союзу, конфіскував гроші, речі, продовольство, зібрані для відправки до СРСР; відбулися навіть арешти активістів руху. Але, незважаючи на переслідування з боку влади, антифашистські сили продовжували діяти[14].

По-друге, негативним фактором, що певний час ускладнював процес солідаризації еміграційних кіл Латинської Америки з антифашистською боротьбою, були розбіжності у поглядах самої української громади. Розшарування еміграційних кіл, яке залежало від політичних уподобань та релігійних вірувань, не сприяло об'єднанню загальних зусиль у поданні допомоги своїм співвітчизникам за кордоном. По-різному ставилися представники української діаспори і до адресатів допомоги.

Найгостріші протиріччя у самому еміграційному середовищі були в Аргентині, де на той час проживало найбільше наших співвітчизників на континенті.

Серед українців в Аргентині були робітники і юристи, військові та фермери, лікарі й вчителі, священики, промисловці. В сільській місцевості українська громада була відбитком колишніх місць проживання на рідних землях. Вона мала власну церкву, цвинтар, нерідко навіть школу.

Гуртувалися українські емігранти в Аргентині, як і в інших країнах, у громадські об'єднання за своїми політичними уподобаннями та смаками. Розбіжності були в тому, що одні вважали за необхідне допомагати Червоній армії, всьому народу України, який страждав у кровопролитній війні, інші бачили своїми адресатами виключно тих, хто виборював незалежність України під прапорами ОУН та УПА, і тих, хто перебував у концтаборах фашистської Німеччини і ГУЛАГ.

Вже на сьомий день від початку війни, 29 червня 1941 р., українські культурно-просвітницькі товариства в Аргентині створили Демократичний комітет допомоги Радянському Союзу. Завдяки його зусиллям, не без підтримки інших, до фонду допомоги СРСР за період з 7 липня до 31 грудня 1941 р. було зібрано 21 тис. песо, за 1942 р. — близько 84 тис. песо[15].

З 27 серпня по 4 вересня 1941 р. в Аргентині вже було створено 18 комітетів допомоги СРСР. К місті Кабаллітос 30 членів жіночого комітету допомоги щодня обходили розташовані по сусідству будинки і збирали кошти на придбання подарунків. Комітет допомоги у м. Паласіо (провінція Санта Фе) збирав овечі шкури, з яких були пошиті рукавиці та кожухи для бійців Червоної армії[16].

5–6 вересня 1942 р. в Буенос-Айресі відбулася перша конференція Демократичної комісії допомоги вільним народам за участю делегатів від усіх допомогових комітетів, яка ухвалила відозву до українців та білорусів, у

---

* Дипломатичні відносини між окремими державами Латинської Америки та СРСР були встановлені: з Кубою — 14 жовтня 1942 р., Мексикою — 12 листопада 1942 р., Колумбією — в лютому 1943 р., Коста-Рикою — 8 травня 1944 р., Чилі – 11 грудня 1944 р., Нікарагуа — 12 грудня 1944 р., Домініканською республікою — 8 березня 1945 р., Венесуелою — 14 березня 1945 р., Бразилією, Болівією, Гватемалою — у квітні 1945 р., Еквадором — у червні 1945 р., Аргентиною – 6 червня 1946 р.

якій, зокрема, зазначалося: "Кожен активіст повинен виконувати свої завдання, шукаючи тих, хто ще не допоміг нічим, щоб симпатизуватися з нами, вірити в героїзм наших батьків, матерів, братів та сестер, які не хочуть бути невільниками наці-фашизму та вірять у швидку перемогу над ворогом. Для прискорення перемоги потрібна швидка допомога. Пробудіться, нарешті, всі! Ставайте в ряди допомогового руху! Наші родичі — це є ми, наша кров. І ми всі є діти одної матері, нашої Батьківщини. Всім, як одному, треба допомагати їй боротися проти спільного ворога, якщо не зброєю, то матеріально. Годі дивитися на її катування озвірілими ворогами..."[17].

На інших зібраннях представників української громади, зі сторінок газет та часописів лунали заклики до гуртування навколо допомогових комітетів. Зокрема, у газеті "Світло" пропонувалося "...залишити все дрібне, що нас сьогодні роз'єднувало, а стати спільно, як сини однієї матері, біль якої гнітить наші серця, і ми хочемо полегшити цей біль, але, роз'єднані, замість того, щоб допомагати, ми будемо сперечатися, хто з нас правий, а хто ні, що є сьогодні не лише неможливим, але просто злочинним"[18].

Незважаючи на бажання примирити, об'єднати еміграційні кола української громади, повної злагоди досягти не вдалося, хоча допомогові зусилля активізувалися і суперечки з приводу різних поглядів на адресати допомоги послабились.

У травні 1945 р. слов'янські організації Аргентини пароплавами "Сахалін" та "Азербайджан" відправили до Радянського Союзу подарунки та гроші. Тоді ж розпочалася гуманна акція "Одягнути 5 000 радянських сиріт", метою якої було збирання речей для дітей визволеної України[19].

Діяльність допомогових комітетів української діаспори в інших латиноамериканських країнах не набула такого розмаху, як у Аргентині. Але й вони заслуговують на добру згадку, оскільки їхні внески також знайшли вдячних адресатів.

Слов'яни однієї лише колонії Сан-Хав'єр в Уругваї передали до фонду допомоги СРСР 40 тис. песо. Спільними зусиллями комітетів ім. Л. Павлюченко та ім. Петровського в Монтевідео, де окремі пожертвування становили невеликі суми, вдалося зібрати 568 доларів (жертвувало 2056 осіб). Комітетом допомоги ім. Конєва зібрано 2088 доларів. Загальна сума підписних листів комітету ім. Петровського, що працював при товаристві ім. Т. Г. Шевченка, — 2533 долари, з них молодь цього товариства зібрала 294 долари. Збирали також одяг, взуття, медикаменти для постраждалих під час окупації районів СРСР[20].

Від організації "Унідад сов'єтіка", де переважали росіяни та українці, з Монтевідео на адресу посольства СРСР у США було відправлено 1504 кг адреналіну загальною вартістю 2 325 доларів[21].

У листопаді-грудні 1942 р. спільними зусиллями російського комітету "За Батьківщину" та білорусько-українського комітету ім. Ворошилова в Уругваї були організовані базари свободи, на яких збиралися кошти для Червоного Хреста. Було зібрано 2048 уругвайських песо та 1079 американських доларів. Організатори базарів у супроводжувальному листі до Посольства СРСР в США повідомляли: "Дорога наша мізерна, але важлива вона, на наш погляд, лише тому, що може служити виразом нашого співчуття на страждання наших співвітчизників"[22].

Ініціатором руху солідарності на Кубі виступила організація тамтешньої інтеліґенції "Куба проти війни". Вже 24 липня 1941 р. з координаційною метою була скликана конференція близько 100 комітетів допомоги. Делегати вимагали від уряду встановити дипломатичні відносини з Радянським Союзом і не відправляти до Німеччини, Італії та Японії допомогові матеріали. Обговорювалося також питання про збір коштів на придбання 1 млн. сигар і цукру для воїнів Червоної армії. Цей заклик знайшов широку підтримку, і незабаром на зібрані кошти було зафрахтовано і відправлено до СРСР пароплав з подарунками[23].

У Бразилії 9 листопада 1941 р. виник перший допомоговий комітет при Українсько-білоруському просвітницькому товаристві у Сан-Пауло. Емігранти-українці Сильвестр Гаврищук, Тихін Русилів, Василь Бласький, Степан Бараковий передали до Червоного Хреста 685 доларів, що було немалою сумою для чотирьох осіб, адже доля співвітчизників складалася не завжди вдало, і не всі вони жили заможно[24].

Від української, бессарабської, білоруської громад із Сан-Пауло надходили до посольства СРСР у США невеличкі кошти. Так, зокрема від української, 16 жовтня надійшло: 265 доларів від Василя Грушака, 106 доларів від Григорія Осовця. Від допомогових комітетів —

ім. генерала Ватутіна, ім. Жукова та комітету Українського товариства — були вислані речі та невеликі суми грошей для Червоної армії[25].

У червні 1943 р. у м. Тампико (Мексика) відбувся ярмарок перемоги, на якому було зібрано для Червоного Хреста Радянського Союзу понад 1 000 доларів. Мексиканський комітет допомоги Росії у війні протягом 1942 р. зібрав 55 232 песо, за 1943 р. — 103 903 песо[26].

Інші країни Латинської Америки — Чилі, Колумбія, Парагвай, Болівія, Венесуела, Перу, Гватемала, Гаїті, — де українців було мало, або зовсім не було, також прагнули морально і матеріально підтримувати боротьбу народів СРСР проти агресорів.

Тим часом для координації загальних зусиль у справі допомоги своїм співвітчизникам за океаном 22 і 23 січня 1944 р. в готелі Бенджамін Франклін у Філадельфії було скликано Другий конгрес американських українців. Серед інших питань на ньому йшлося й про посилення допомоги "українцям у рідному краї"[27].

Наступним кроком в об'єднанні зусиль представників української діаспори у США стала організація за ініціативою Українського конгресового комітету Америки 20 червня 1944 р. Злученого Українського американського допомогового комітету (ЗУАДК), метою якого стала більш конкретна допомога "українцям — жертвам війни". Осередок його містився у Філадельфії.

Свої наміри та головну мету згадане громадське об'єднання виклало у т. зв. "Комунікаті". В ньому, зокрема, наголошувалося: "Приступаємо до зорганізування широкої акції допомоги українським жертвам війни. Уже сама обсмалена земля України — це катастрофа. Та до голоду, каліцтва і пошестей треба додати інші великі нещастя, як політичні переслідування українського народу усіма наїзниками, масові виселювання, примусова мандрівка в чужі краї на роботи та інші лиха. Усім тим нещастям ми не зарадимо, але можемо пробувати принаймні рятувати людей від голодної смерті. Ось те й робимо... Звертаємося із закликом до всіх братств, товариств і до всіх чільних діячів взяти на себе організацію збірок на поміч жертвам війни і негайно висилати зібрані жертви до Українського допомогового Комітету... Віримо твердо, що в нинішню відповідальну хвилину американсько-українське громадянство відгукнеться на заклик Українського Допомогового Комітету по своїй силі, щиро і щедро"[28].

Збір одягу для радянських людей поширився на всі міста і містечка Америки. Масштаби, обсяг та реальні результати акції видно на прикладі діяльності Федерації допомоги Росії в Детройті, що була місцевим відділенням "Рашин Уор Реліф" (РУР). За вісім місяців ця організація здала для цивільного населення України 771 мішок подарунків вагою 75 фунтів кожен, на суму 57 825 доларів. Взуття, одягу, інших матеріальних цінностей було зібрано на 66 146 доларів[29].

РУР домігся, щоб кожного місяця з Детройта відходив вагон посилок, адресованих населенню України. Не в останню чергу це було викликано тим, що голова РУР Е. Картер особисто відвідав Радянський Союз і, пересвідчившись у крайній злиденності населення визволених районів, клопотався про розширення збирання для нього одягу.

Шлях надходження гуманітарних вантажів в Україну складався з декількох ланок. По-перше, це безпосереднє транспортне забезпечення пересування вантажів водними та сухопутними шляхами від тих, хто їх збирав, до адресатів. По-друге, — створення спеціальних установ та закладів із специфічними функціями: прийом, зберігання, обліку та розподілу речей. І по-третє, — напрямки і засоби безпосереднього розподілу самих подарунків між республіками тодішнього СРСР та окремими установами.

Основний вантажопотік гуманітарної допомоги йшов через північні порти СРСР. Лише з Монголії та Ірану подарунки потрапляли залізницею. Після того як гуманітарні вантажі прибували до Архангельська, Владивостока, Хабаровська, Мурманська, їх перевантажували у вагони та залізницею переправляли до місця призначення.

У перші два роки війни порівняно невеликі обсяги подарунків з-за кордону надходили головним чином на фронт, де через спеціально створені бази (відділи зберігання) теплі речі — кожухи, рукавиці, плетені вовняні шоломи, шкарпетки, тютюн та окремі продукти харчування розподілялися серед бійців та офіцерів.

В 1943 р. у зв'язку з активізацією благодійницького руху всередині країн Північної та Латинської Америки вантажопотік гуманітарної допомоги з-за кордону суттєво збільшується, що привело до створення спеціальних баз "Різноекспорту", яким були передані

функції її зберігання, сортування, та обліку. 14 вересня перша контора такого профілю була створена в Іранській столиці Тегерані при "Іранрадтрансі", де приймалися вантажі, що приходили Перською затокою. 14 березня 1944 р. бази "Різноекспорту" були створені у Ленінграді, Архангельську, Баку, Єревані, Ростові-на-Дону, Владивостоці, Хабаровську. 23 травня 1944 р. аналогічні заклади розпочали свою роботу у Москві та Києві, а наприкінці того ж року — в Одесі[30].

Промислові товари з цих баз почали надходили до визволених міст України вже з другого кварталу 1944 р. У грудні 1943 р. та лютому 1944 р. РНК СРСР прийняла відповідні постанови, згідно з якими були визначені обсяги речей, що розподілятимуться, головно, серед міського населення республіки, яке найбільше потребувало цього: інвалідами війни, членами родин фронтовиків, дітьми-сиротами тощо. В УРСР відповідальним за розподіл гуманітарної допомоги був призначений заступник голови українського уряду К. Караваєв[31].

У визволених населених пунктах республіки люди дійсно гостро потребували одягу, взуття та й всього іншого, що мало забезпечувати найперші потреби людини в існуванні. Окрім городян, що пережили чорні дні фашистської навали, додому за спеціальними дозволами поступово поверталися інваліди війни, дружини військовослужбовців та інші категорії населення, зокрема й ті, що прибували для відбудови зруйнованих об'єктів народного господарства. Якщо нормоване постачання продуктами харчування за картками ще якось забезпечувало мінімальні потреби городян, то з придбанням промислових товарів у державній мережі було однаково важко всім. До того ж і союзні відомства частогусто не забезпечували належної реалізації централізованих фондів промислових товарів, виділених для областей республіки. Наприклад, у четвертому кварталі 1944 р. для УРСР було відвантажено лише 50,3 % належних обсягів бавовни, 69,8 — вовни, 20,3 — швейних виробів, 43,5 — трикотажу, 45,5 — панчішношкарпеткових виробів, 55,5 % шкіряного взуття[32]. Лише скло, порцеляна та фаянс надійшли на Україну в обсязі 100 % до запланованого рівня, хоча ця продукція не була так гостро необхідною для населення визволених районів.

Не поліпшився стан постачання населення і в 1945 р. Через брак сировини не працювали уцілілі підприємства легкої промисловості, а відновлення зруйнованих йшло вкрай повільно.

Єдиним стабільним джерелом постачання був базар, на якому за шалені гроші можна було купити все, або виміняти якусь цінну річ вартістю кілька тисяч карбованців, наприклад, на пару чобіт. Отже речі з американських та канадських подарунків були вкрай доречні для населення визволених районів республіки.

23 березня 1944 р. у розпорядження РНК УРСР було виділено 1500 тюків з різноманітними промисловими товарами, що надійшли від громадських організацій США та Канади. А вже на 20 квітня до Києва додатково було відправлено з баз "Різноекспорту" 15 вагонів американських подарунків[33]. Втім, робота київської бази "Різноекспорту", створеної невдовзі після визволення столиці Україні, суттєво ускладнювалася тією обставиною, що вона розташовувалася за 6 км від залізниці. Лише один "студебекер", що обслуговував цю установу не міг упоратися з перевезенням речей з гуманітарної допомоги, які до того ж, часто-густо, не було кому розвантажувати на залізничних коліях.

На 25 липня 1944 р. на Київську базу було завезено 1681 тюк промислових товарів[34]. Так, на 25 липня 1944 р. на київську базу "Різноекспорт" надійшло: пальт чоловічих ношених — 7813 шт., пальт чоловічих нових — 1300, пальт жіночих ношених 11 329, пальт дитячих — 4434, костюмів чоловічих нових — 175, костюмів чоловічих ношених — 673, піджаків чоловічих 10 995, піджаків жіночих — 8 225, штанів чоловічих ношених 12 141 та ін.[35]. До кінця цього ж року туди надійшло 69 вагонів гуманітарних вантажів. Опісля за цією ж адресою надійшло ще 1432 т гуманітарної дороги. Знаючи, що двовісний вагон, яким перевозили вантажі на той час, містив близько 9,5 т, можна встановити, що на Київську базу надійшло від січня 1945 р. до серпня 1946 р. (коли вона була ліквідована "у зв'язку з припиненням операцій по переробці подарункових надходжень") приблизно 185 вагонів з подарунками, отже за 28 місяців своєї роботи — 254 вагони загальною вартістю на 196,4 млн. крб[36].

Втім і ці показники не дають повного уявлення щодо обсягів речей, що надходили до України, оскільки кожна база "Різноекспорту" надсилала за відповідними рознарядками

американські подарунки у розпорядження РНК УРСР та її державних установ. Наприклад, з тбіліської бази на згадану адресу надійшло 71 643 одиниці речей, 19 800 м тканин, ленінградської — лише за лютий та березень 1945 р.: тканин напівовняних — 80 000 м., носильних речей — 37 662 шт., взуття — 8300 пар, пальт та костюмів — 1000 шт.[37].

Інколи вантажі направляли в конкретні області України для населення, що найбільш постраждало під час окупації. Лише з московської бази "Різноекспорту" до Сталінського облвиконкому було відправлено 31 763 штуки вантажів з гуманітарної допомоги, Запорізькому — 56 722, Сумському — 25 055, Дніпропетровському — 53 601 шт. З тієї ж бази на адресу Наркомздоров'я УРСР було відправлено 585 штук носильних речей з благодійницьких надходжень. З бакинської бази на адресу Комітету у справах мистецтва та Наркомпросу відвантажено тканини вовняної — 1927 м., з єреванської — 1 вагон взуття, а також 1750 одиниць одягу[38].

Завдяки підрахункам, здійсненим за різними джерелами, встановити, що із загальної кількості вантажів, що надійшли по лінії гуманітарної допомоги у 1944 р., 22,3 % потрапили в Україну*, а в 1945 і 1946 рр. — 6,2 %. Але ці відсотки ще не дають підстав звинувачувати союзну владу у несправедливому, упередженому розподілі благодійницьких вантажів. На наш погляд, справедливим було те, що на розорену землю України надійшла велика частка загальних надходжень. І не менш справедливим вбачаємо зменшення поставок у наступні роки, оскільки постраждале від війни населення Білорусії та Росії також гостро потребувало допомоги...

Серед адресатів гуманітарної допомоги українська громада зарубіжжя, допомогові комітети, громадські об'єднання бачили передусім населення, яке найбільш постраждало під час нацистської навали. Наші співвітчизники за кордоном прагнули хоч якоюсь мірою полегшити життя найбільш знедоленим — інвалідам війни, дітям-сиротам, родинам військовослужбовців. Такі ж категорії були згадані й у документах, якими приписувалося здійснювати розподіл гуманітарної допомоги.

Влітку 1944 р. у Києві, наприклад, налічувалося 300 інвалідів. По вул. Петропавловській, 20б був розташований будинок інвалідів, який ледь животів. Не було в ньому ніякої спідньої та постільної білизни, бракувало ліжок та матраців. І тут у пригоді стали промислові товари з гуманітарної допомоги. Міський відділ соцзабезпечення звернувся з проханням до заступника голови РНК УРСР К. Караваєва, який відповідав за цю ділянку роботи, з проханням виділити для київських інвалідів 1500 комплектів (ковдр, простирадл, спідньої білизни), а також 1000 пар чоловічого та 400 жіночого взуття. Окрім цього, фінансові організації міста передали для будинку інвалідів з числа безхазяйних речей 450 ліжок, 300 столів, 1000 стільців, 100 шифоньєрів[39]. Таким чином, завдяки товарам, зібраним американськими та канадськими громадськими об'єднаннями, в той час стало можливим забезпечити хоча б мінімальним набором вкрай необхідних речей кожного другого з 3000 інвалідів. Отже, можна стверджувати (звичайно, за умови, що ці речі не були розкрадені і потрапили за призначенням), що благодійна діяльність української еміграції досягла своєї мети і трохи полегшила матеріально-побутове становище захисників Батьківщини.

Активну і принципову позицію у справі розподілу подарунків з-за океану посідали жіночі комітети, створені при військкоматах, які вели роботу по розподілу носильних речей та промислових товарів з подарунків серед членів сімей фронтовиків. Вони неодноразово зверталися до заступника голови РНК УРСР К. Караваєва із скаргами на порушення соціальної справедливості при розподілі носильних речей. Як правило, інвалідам та членам родин фронтовиків перепадали вже поношені речі, а нові, за добре відомим у нас в країні принципом, усіма можливими шляхами опинялися у партійних працівників та функціонерів органів влади. Інколи зловживали своїм становищем і родини воєначальників. Вони не соромилися по кілька разів звертатися за речами з американських посилок. Їм хотілося мати по декілька нових пальт, відрізів дорогих тканин тощо[40].

Тим часом члени сімей фронтовиків задля отримання бодай якихось речей змушено вдавалися до крайнощів. Типовим є приклад, коли до міськвійськкомату м. Києва прийшла у розпачі дружина майора діючої армії. Вона

* Без урахування вантажів, що надійшли цільовим призначенням для окремих установ УРСР.

благала допомогти їй отримати хоч якусь одежину. Але даремно. Вичерпавши всі можливі аргументи, жінка скинула з плечей ковдру, у якій вона прийшла до згаданої установи, і постала перед очима "відповідальної" особи гола й боса.

Серед тих, хто мав отримувати речі з гуманітарної допомоги у першу чергу, були також діти-сироти та діти фронтовиків, що перебували у дитячих будинках визволеної території УРСР*. Ця допомога була конче потрібною з огляду на те, що у 1944 р. з централізованих державних фондів для них було виділено мізерну кількість необхідних речей. Стан деяких дитячих установ, де утримувалися діти, був просто жахливим. Так, Київський приймач-розподілювач змушений був припинити приймання дітей від органів міліції через відсутність постільної білизни, матраців і ковдр.

Відповідно до постанови РНК СРСР від 2 лютого 1944 р. для дитячих закладів республіки з гуманітарної допомоги приписувалося передати 499 дитячих пальт, 2000 платтів, 2000 пар штанів та 2000 пар взуття[41].

З огляду на катастрофічний стан дитячих установ в липні 1944 р. для облаштування будинків дитини, ясел, дитячих лікарень з гуманітарної допомоги за рішенням РНК УРСР було видано 80 000 м тканин та 6 000 комплектів дитячого взуття[42]. Вже восени того ж року для дитячих будинків цільовим призначенням надійшло з баз "Різноекспорту" 5 вагонів різноманітних речей з-за океану.

Завдяки речам, які надійшли до України з Америки та Канади, намагалися якось полегшити матеріальне становище й партизанам, які поверталися до рідних домівок. 30 травня 1944 р. начальник Українського штабу партизанського руху Т. Строкач звернувся до заступника голови РНК УРСР К. Караваєва з листом, у якому, серед іншого, зазначалося: "У зв'язку з виходом великої кількості партизанів, що діяли на території України близько 3-х років, та тим, що одяг, який був на них, прийшов у повну непридатність, а також враховуючи, що вихід партизанів з лісів і направлення за місцем проживання потребує хоч якось одягу, а майно їх пограбовано під час окупації, просимо Вас подати допомогу партизанам та їх родинам і видати Українському штабу партизанського руху з американських подарунків: 10 000 комплектів верхнього одягу, 8000 пар взуття, 300 комплектів постільної білизни та 10 000 рушників"[43]. Прохання начальника УШПД не могли задовольнити стовідсотково. Але, зважаючи на заслуги цих людей перед Батьківщиною, народом України, а також їх вкрай злиденне матеріально-побутове становище, клопотання Т. Строкача було виконано настільки, наскільки дозволяли існуючі резерви гуманітарної допомоги.

Прислужилися речі, зібрані благодійними громадськими організаціями за океаном, й лікувальним установам визволених міст УРСР, яким гостро бракувало усього найголовнішого — ковдр, рушників, медичних халатів тощо. Навесні 1944 р., зокрема, для київських лікарень системи Наркомздоров'я було виділено 606 ковдр, 819 рушників, 98 медичних халатів та інших вкрай необхідних речей[44]. Звичайно, за тогочасних потреб це була краплина в морі. Але ж і вона стала у пригоді в умовах суцільного дефіциту.

Розподіляючи гуманітарну допомогу, що надходила з США та Канади, згадали й про діячів науки та освіти, котрі, повертаючись з евакуації, як і інші громадяни, гостро потребували одягу та взуття. У липні 1944 р. заступник голови РНК УРСР Л. Корнієць звернувся з листом до заступника голови РНК СРСР А. Микояна, у якому просив видати для викладачів та студентів державних університетів республіки речі з гуманітарної допомоги. Реагуючи на це клопотання, незабаром студенти та викладачі, приміром, Одеського університету отримали відповідно 580 та 160 комплектів одягу, Харківського — 450 і 100, Дніпропетровського — 400 та 80 комплектів одягу. Серед клопотань щодо виділення американських речей були й дивовижно скромні. Так, виконком Київської облради просив виділити 15 хусток для кращих учителів області.

Керівництво республіканського уряду з великою повагою поставилося до наукової еліти України. Для професорського складу Академії наук УРСР з американських благодійних надходжень було виділено 70 чоловічих пальт, по 70 пар жіночого й чоловічого взуття та 124 чоловічих комбінезони[45]. Примітно, що весь цей

---

* Після наради представників американських та канадських благодійних товариств, що відбулася 19–20 квітня 1947 р. в Торонто, була започаткована акція зі збирання цільової матеріальної допомоги дитячим будинкам України. Завдяки цій кампанії було закуплено багато концентрованого молока, консервів та інших продуктів, потрібних дітям / Кравчук Петро. Назв. праця. — С.335.

одяг був новий, а не зношений. І якщо згадати ціни на нього, то можна уявити, як він став у нагоді реевакуйованим зі сходу науковцям. Хоча й важко собі уявити сивого поважного академіка в американському комбінезоні...

Однією з прикмет налагодження мирного життя у визволених містах УРСР було відновлення роботи театрів та інших закладів культури. Актори, як і інші громадяни, що поверталися з евакуації, мали гостру потребу в одязі. Але їх запити дещо відрізнялися від решти міських мешканців. Адже акторові треба було виходити на сцену і мати пристойний вигляд. Добре, що асортимент заокеанських подарунків був досить широким. Навіть краватки та фраки входили до складу деяких посилок, які й стали в нагоді вже незабаром, оскільки директор київського театру ім. Івана Франка якраз і клопотався про виділення для акторів 200 цих аксесуарів одягу, а також по 50 чоловічих та жіночих костюмів, 75 пар чоловічого взуття. Інший київський театр — ім. Лесі Українки звернувся з проханням видати деяку кількість одягу з гуманітарної допомоги у зв'язку з тим, що акторам не було в чому грати прем'єру[46].

Не були обійдені увагою й представники фізичної культури. 25 грудня 1944 р. своїм особистим розпорядженням № 1575 голова РНК УРСР М. Хрущов зобов'язав відповідні органи видати з резерву, що зберігався на базах "Різноекспорту", 24 відрізи на костюми для преміювання складу футбольної команди майстрів київського товариства "Динамо", переможців "Кубка України" 1944 р. з футболу[47].

До заступника голови РНК УРСР звертались з проханнями щодо виділення носильних речей з американських подарунків багато установ та організацій. І треба відзначити, що К. Караваєв, зазвичай, займав досить принципову позицію в цьому питанні. Про це свідчать типові листи-клопотання, які зберігаються й донині в архівах України. Його віза "Відмовити", приміром, стоїть на багатьох заявах відповідальних працівників партапарату, які раз по раз настійно просили виділити одяг та взуття для своїх родин.

У грудні 1944 р. завдяки гуманітарній допомозі з-за океану вдалося вийти зі скрутного і водночас курйозного становища. Спеціалістам Наркомзему УРСР належало вирушити до Румунії для повернення на Україну вивезеної туди худоби. Але обшарпаним і розутим людям не було в чому їхати. Вихід знайшовся завдяки речам, що надходили зі США та Канади. 50 чоловічих пальт, 50 костюмів та 50 пар взуття стали справжнім порятунком для відряджених за кордон[48].

Наведені приклади свідчать, що у тому скрутному становищі, у якому опинилося населення визволених міст України, речі з гуманітарної допомоги стали у великій пригоді, дали змогу хоча б на перший час окремим людям поліпшити своє матеріальне становище.

РНК УРСР, бази "Різноекспорту" прагнули якомога справедливіше розподілити речі, що надійшли з Канади та Америки, між визволеними обласними центрами України. За даними довідки від 24 жовтня 1944 р., благодійні надходження з-за океану, що надійшли в республіку, були розподілені по областях наступним чином: Вінницька область — 98 549 штук речей, Ворошиловградська — 66 531, Дніпропетровська — 46 221, Дрогобицька — 34 750, Житомирська — 17 361, Запорізька — 47 054, Кам'янець-Подільська — 17 127, Київська — 73 748, м. Київ — 58 200, Кіровоградська — 28 468, Миколаївська — 21 357, Одеська — 43 950, Полтавська — 51 056, Сталінська — 97 437, Станіславська — 40 600, Сумська — 42 007, Харківська — 62 308, Херсонська — 13 110, Чернігівська — 48 114 штук речей[49].

Як видно з наведеного переліку, товари з гуманітарної допомоги направлялись здебільшого у промислово розвинуті області, міста, де концентрувалися державні, наукові та культурні установи.

Зважившись на чисельність населення в окремих містах та кількість речей, що надійшли до областей та міст, можна дійти певного висновку. Якщо в Києві налічувалося на той час 305 тис. чол.[50] і надійшло 58 200 речей, то, за умови справедливого їх розподілу, можна припустити, що кожен п'ятий житель столиці України у гіршому випадку мав одержати бодай краватку.

Очевидці розповідають, що вони добре пам'ятають американське взуття, комбінезони, джемпери, штани, які перепадали членам сімей фронтовиків. Немає сенсу доводити, що в той час, коли легка промисловість країни та республіки ледве-ледве зводилася на ноги, речі, зібрані завдяки ініціативі рядових громадян Сполучених Штатів та Канади, давали змогу хоча б на перший час частково задовольнити потреби певної кількості населення.

Братерська допомога української громади зарубіжжя дала можливість сотням тисяч людей відчути себе неодинокими у вирі важкого життя воєнної доби. Міст, споруджуваний між різними країнами методом "народної дипломатії", руйнував усталені стереотипи суспільно-політичної конфронтації, світоглядної несумісності, що існувала навіть в антигітлерівській коаліції, сприяв взаємопорозумінню різних народів, їхньому самовияву і розвитку почуття самодостатності. Часто він був міцнішим, ніж хиткі місточки нетривких міждержавних компромісів, і свідченням доброї волі народів, їхнім потягом до єднання і співчуття.

Джерела та література

1 *Куропась Степан*. Спогади з України й 60 років в Америці. — Нью-Йорк—Чикаго, 1988. — С. 71–72.
2 Шістдесят літ організаційного життя українців у Філадельфії. — Філадельфія, 1944. — С. 112.
3 У 1942 р. ця організація була перейменована на "Товариство канадських українців".
4 Кравчук Петро. На новій землі: Сторінки з життя, боротьби і творчості канадських українців. — Торонто, 1958. — С. 312, 314, 325.
5 Там само.
6 *Когуська Наталка Л*. Чверть століття на громадській ниві. 1926–1951. Історія Союзу українок Канади. — Вінніпег, 1952. — С. 107, 122, 210, 213, 221, 351, 352, 495.
7 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 5110. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 5.
8 Там само. — Спр. 56. — Арк. 90.
9 Цит. За кн.: Поздеева Л.З. Канада в годы Второй мировой войны. — М., 1986. — С. 50.
10 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 537, арк. 10.
11 Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків. — К., 1990. — С. 152.
12 *Кравчук П*. На новій землі. — С. 312, 314.
13 ЦДАВО України., ф. 5110, оп. 1, спр. 56, арк. 93–94.
14 Архів зовнішньої політики Російської Федерації. Історико-дипломатичне управління МЗС РФ (далі — АЗП РФ), ф. Посольства СРСР у США, оп. 8, спр. 22, арк. 19–20.
15 *Вітриченко О. Н*. Нормалізація міжнародних відносин між СРСР і латиноамериканськими країнами в роки Великої Вітчизняної війни. — "УІЖ". — 1972. — № 4. — С. 71.
16 АЗП РФ, ф. Посольства СРСР у США, оп. 10, спр. 25, арк. 26.
17 ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 118, арк. 9 зв.
18 Там само. — Арк. 11.
19 АЗП РФ. — Ф. Посольства СРСР в США, оп. 10, спр. 25, арк. 26.
20 ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 1795, арк. 13 зв.
21 АЗП РФ, ф.Посольства СРСР у США, оп. 10,спр. 25, арк. 26.
22 Там само.
23 Там само. — Арк. 31.
24 АЗП РФ, ф. Посольства СРСР у США, оп. 10, спр. 22, арк. 75.
25 Там само. — Спр. 25. — Арк. 31.
26 Там само. — Спр. 12. — Арк. 4.
27 Шістдесят літ організаційного життя українців у Філадельфії. — С. 115.
28 Там само. — С. 123.
29 АЗП РФ, ф. Посольства СРСР у США, оп. 12, спр. 15, арк. 41.
30 Історико-зовнішньоекономічне відділення Міністерства зовнішньої торгівлі РФ (Далі — ІЗЕВ МЗТ РФ). Збірник історичних довідок про структуру та функції всесоюзного зовнішньоторговельного об'єднання. — М., 1976. — Т. 1. — С. 227.
31 ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 48, арк. 93.
32 Там само. — Оп. 78, спр. 48, арк. 3–5.
33 ЦДАВО України, ф. 1, оп. 7, спр. 1665, арк. 33,40.
34 ЦДАГО України, ф. 1, оп. 78, спр. 48, арк. 3.
35 Там само. — Оп. 30, спр. 48, арк. 3.
36 ІЗЕВ ММТ РФ, ф. зовнішньоторговельного об'єднання "Різноекспорт", оп. 11430, спр. 103, арк. 177–178; Спр. 122. —

Арк. 44.
37 Там само. — Спр. 108. — Арк. 242.
38 Там само. — Спр. 103. — Арк. 77, 81.
39 ЦДАВО України, ф. 2, оп. 7, спр. 1666, арк. 28–29.
40 Там само. — Арк. 42, 80, 82; Спр. 1667. — Арк. 8, 16, 115.
41 Там само. — Спр. 1666. — Арк. 2.
42 Там само. — Арк. 164.
43 Там само. — Спр. 1665. – Арк. 51.
44 Там само. — Арк. 42.
45 Там само. — Арк. 44.
46 Там само. — Арк. 23.
47 Там само. — Спр. 1668. — Арк. 169.
48 Там само. — Арк. 145.
49 Там само. — Спр. 1667. — Арк. 267.
50 ЦДАГО України, ф. 1, оп. 78, спр. 4, арк. 184.

Тамара Вронская, Александр Лысенко

Тепло братской руки: помощь диаспоры украинскому народу в годы Второй мировой войны (1941–1945 гг.)

В статье анализируется деятельность украинской эмиграции США, Канады и стран Латинской Америки, направленная на оказание благотворительной помощи гражданскому населению Украины в годы Великой Отечественной войны, а также освещаются пути поступления гуманитарной помощи к своим адресатам.

Ключевые слова: *диаспора, гуманитарная помощь, американские подарки, базы "Разноэкспорта".*

Tamara Vronska, Olexander Lysenko

The heat of brother's hand: the help of diaspora to the Ukrainian people during the War (1941–1945)

In given article the activities of Ukrainian emigres in USA, Canada, and Latin American countries directed to giving of charitable help to civil population of Ukraine during World War 2 are analyzed, and the ways of achieving help by it's addressees are depicted.

Key words: *Diaspora, charity, American gifts, bases of "Raznoexport".*